

УДК 80+811.1612

*Леся Гапон, здобувач
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка*

ФІЛОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕНЬ ЯРОСЛАВА-БОГДАНА РУДНИЦЬКОГО

У статті визначено основні напрямки філологічної діяльності талановитого українського вченого ХХ століття Я.-Б. Рудницького. Матеріал підкріплено бібліографічними даними, витягами із публікацій автора та його сучасників. Роль і місце наукових праць у творчому доробку дослідника висвітлено з урахуванням їхнього значення для розвитку сучасної україністики.

Ключові слова: фольклористика, літературознавство, мовознавство, лексикографія, етимологія, ономастика, діалектологія, славістика, соціолінгвістика, лінгвоцид.

В статье определены основные сферы филологической деятельности талантливого украинского ученого ХХ столетия Ярослава-Богдана Рудницкого. Материал подкреплен библиографическими данными, выдержками из публикаций автора и его современников. Значение научных исследований изложено с учетом их влияния на развитие современной украинистики.

Ключевые слова: фольклористика, литературоведение, языковедение, лексикография, этимология, ономастика, диалектология, славистика, социолингвистика, лингвоцид.

The article describes the main spheres of Rudnyckyj's philological activity. The key-points of the present work are confirmed by bibliography facts. A lot of quotations from Rudnyckyj's papers are used to define the importance of his scientific labor and its influence on the development of contemporary studies in the field of Ukrainian philology.

The key-words: folkloristic, history and criticism of literature, linguistic, lexicography, etymology, onomastics, dialectology, Slavic studies, socio-linguistic, linguicide.

Вступ. «Наука – шукання правди шляхом інтелектуального зусилля й певних метод», – вважав один із найбільш яскравих учених ХХ століття Ярослав-Богдан Рудницький [9, 16] – український мовознавець, славіст, літературознавець, фольклорист. Його непересічні праці з літературознавства, ономастики, етимології, діалектології, соціальної лінгвістики та фундаментальна робота – «Етимологічний словник української мови» (1962-1982) – увійшли в золотий фонд світової україністики, а активна науково-організаційна й видавнича діяльність ученого, багаторічна робота на відповідальних постах науково-дослідних і науково-педагогічних установ діаспори та беззаперечне міжнародне визнання – підняли на рівень тих великих науковців, які визначали шляхи розвитку української науки не лише в «екзильному» вимірі, а й у загальнонаціональному масштабі.

Однак незважаючи на майже щорічні виступи визначного вченого в рамках міжнародних наукових конгресів (1934-1991 роки) та численні публікації (бібліографічний покажчик праць Я.-Б. Рудницького налічує близько 3000 найменувань), ім'я ученого, силою обставин на довгих 60 років віддаленого від рідної землі «залізною завісою» політичного неприйняття, «досі майже невідоме на його Батьківщині» і «має бути повернене сучасній Україні» [2, 145].

Перші кроки щодо популяризації творчого доробку Я.-Б. Рудницького уже зроблено. Доступними широкому загалу є статті вітчизняних науковців: Зорівчак Р., Вериги В., Дзири Я., Домбровського О., Пришляк Я., Петрушевої Т., Дідківської Г., Супронюк О., Шендеровського В. Не оминули увагою творчу спадщину вченого і зарубіжні дослідники: Т. Носко-Оборонів, Я. Славутич, М. Мандрика, Ю. Шевельов, В. Кубійович. У їхніх працях – публіцистичних, наукових та енциклопедичних статтях, біографічних нарисах та біобібліографічних виданнях – висвітлено основні віхи життя вченого, окремі аспекти його наукової і громадсько-політичної діяльності.

Ґрунтовне ж вивчення внеску вченого в українську науку ще попереду.

Метою статті є визначення ключових напрямків філологічної діяльності Я.-Б. Рудницького.

Серед основних завдань – висвітлення ролі і місця фундаментальних праць подвижника української науки в галузі філології на теоретико-дослідницькому та соціокультурному тлі.

Постать Ярослава-Богдана Рудницького багатогранна. Учений світового рівня, громадський та політичний діяч, письменник, журналіст, перекладач, бібліограф, педагог – ось далеко не повний перелік сфер його діяльності.

Поза межами України Ярослав-Богдан Рудницький був одним із найдіяльніших учених, активним громадським діячем, талановитим організатором науки. Він засновник і протягом 1955-70 років президент Української вільної Академії наук у Канаді, з 1959 року – голова Української наукової ради; протягом 1971-1979, 1982-1988 років – очільник Товариства плекання рідної мови, з 1972 року – заступник голови Міжнародного комітету спеціальної ономастики при ООН, з 1978 року – президент Української Могіляно-Мазепинської академії наук, редактор серій наукових праць УВАН «Славістика» (1949-1973), «Ономастика» (1951-1975), «Хроніка УВАН» (з 1949 року), «Україніка окциденталія» (1956-1966 роки), річника «Слово на сторожі» (з 1964 року), видавець «Читань зі слов'янського фольклору» (1951-1957 роки), «Читань зі слов'янської літератури» (з 1959 року), співредактор «Україніки канадіани» (з 1953 року), «Бюлетеня УВАН» (з 1949 року), «Журналу Канадської лінгвістичної асоціації» (1954-1956 роки), засновник відділу україністики в Манітобському університеті (1949-1976 роки), ініціатор створення у 1954 році Канадської асоціації славістів і Канадського лінгвістичного товариства, у 1967 році – Канадського інституту назвознавства, з 1978 року – українознавчих програм в австралійських університетах тощо [4].

Надзвичайно потужною була діяльність Я.-Б. Рудницького як популяризатора національної культури. Протягом життя учений мав змогу побувати в багатьох країнах, навіть здійснив навколосвітню мандрівку. І завжди в центрі уваги під час цих поїздок були українські науково-культурні установи. Щирий патріот, він намагався віднайти сліди перебування видатних українців усюди, де силою обставин йому доводилося побувати: в італійському Сан-Ремо він інформує місцевих мешканців про те, що тут довгий час лікувалася Леся Українка, венеціанцям повідомляє, що саме в їхньому місті служив Юрій Федькович, у німецькому Бадешвальбаху подає інформацію в пресу про тимчасове проживання в них Марка Вовчка, на острів Капрі привозить декілька портретів і книжок Михайла Коцюбинського, в архівах столиці Швеції знаходить матеріали про висування кандидатури І.Я. Франка на премію Нобеля в галузі літератури [2, 149].

Подорожі стимулювали журналістську, перекладацьку та письменницьку Я.-Б. Рудницького. З кожного міста, відвіданого під час мандрівки, учений друкував розповіді у формі репортажів для засобів масової інформації. Згодом з цих матеріалів склалися книги: «З подорожі по Америці 1956» (1956 рік, 128 сторінок), «З подорожі навколо світу» (1972 рік, 210 сторінок), «З подорожі до Скандинавії 1957» (1957 рік, 136 сторінок), «З подорожей по Канаді» (1959 рік, 128 сторінок), «З подорожі на Мальту» (1962 рік, 14 сторінок). Крім того, Я.-Б. Рудницький знав як перекладач ряду творів В. Шекспіра, Р. Бернса, Я. Цишинського. Він є автором низки чудових віршів патріотично-громадянського змісту та ніжної інтимної лірики («Рудницькіана», №11, 1994 рік). У рукописах лишилися його збірка поезій «Євшану пах» і повість «В гору тече Бобрівка».

Не втратили своєї актуальності літературознавчі праці вченого. Його перу належать понад сто публікацій, присвячених Шевченку, кількадесят – Франкові й Лесі Українці. Я.-Б. Рудницький писав також про творчість М. Гоголя, П. Куліша, Б.-І. Антонича. Професор висвітлював питання мистецтва перекладу як двомовної творчості, типології стилістичних функцій назв, розробляв проблеми порівняльного літературознавства [2, 147]. В умовах еміграції учений був позбавлений тиску радянської ідеології, тому мав змогу висвітлити глибинні духовні пласти творчості класиків української літератури. Наприклад, у праці «Бернс і Шевченко» Я.-Б. Рудницький розвінчує міф про «класовість» поетичної спадщини Кобзаря. Учений відзначає, що і Шевченко, і Бернс розв'язували «національне питання шляхом революції, а соціальне шляхом еволюції на базі принципів християнської етики» [5, 16].

Визначними є заслуги Я.-Б. Рудницького на ниві фольклористики. Серед українських поселенців у Канаді професор зібрав чимало народних пісень і віршів, переказів і оповідок, записав тексти обрядових дійств, зафіксував живу мову кількох поколінь канадських українців. Усе це підсумовано в чотирьох томах «Матеріалів для українсько-канадської фольклористики й діалектології» (1956-1963 роки) і становить велику цінність для письменників, бо дає багатство тем і образів, та для науковців, бо демонструє усі діалектні особливості мови, її говірок.

Одне із чільних місць у науковому спадку Я.-Б. Рудницького як філолога посідають лексико-

графічні праці. Учений усвідомлює, наскільки важливим є словникарство для збереження і розвитку рідної мови, тож збирає спортивну українську термінологію і в 1934 році у Львові публікує за цими матеріалами наукову працю, в 1936 році у Подєбрадах - дендрологічний словник УТГІ [4, 11]. У 1938-1943 роках разом із відомим українським лексикографом Зеноном Кузелею укладає українсько-німецький словник. Метою роботи було «дати українському народові великий підручний український словник академічного типу» [6, 4]. Знаменно, що досвід Я.-Б. Рудницького в підготовці термінологічних та перекладних словників було використано науковцями незалежної України, куди в 1992 році ученого запросили «в справі укладення великого українсько-англійського фізичного словника» [2, 156].

Відзначаючи здобутки Я.-Б. Рудницького як лексиколога, слід згадати і про кишеньковий «Українсько-німецький словник» (1940 рік), який неодноразово перевидавався, «Правописний словник української мови» на 65 тис. слів, виданий у співавторстві з К. Цісаркевичем у 1979 році, і про підготовку до друку першого церковнослов'янсько-українського словника Лаврентія Зизанія «Лексис». Однак його вершинним твором, фундаментальною працею є, безумовно, «Етимологічний словник української мови» (1962-1982 роки). Це «синтетична лексикографічна праця» обсягом понад 1000 сторінок. Словник «охоплює усі шари української лексики – історичний, літературний і діалектний», до нього включено значну кількість запозичень різного часу, етноніми, власні імена, та чи не найцікавіший розділ – «Топоніміка», те, «чого немає в аналогічному кийському виданні» [2, 150].

Непересічною є і методологічна база етимологічних досліджень Я.-Б. Рудницького, висвітлена ним у роботах «Етимологічна формула: З особливою увагою до слов'янських мов» (1962 рік), «Етимологічна формула в ономастиці», «Слов'янські етимологічні розвідки» (1961 рік) та в передмові до «Етимологічного словника української мови» (1962 рік). Автор пропонує свою етимологічну формулу, з якої випливає логіка побудови гасла «Етимологічного словника української мови» Я.-Б. Рудницького: слово кирилицею, його літературні й діалектні різновиди, вказівка на історичні джерела, семантика, синоніми та деривативи (похідні слова), переклад англійською мовою, порівняння з відповідниками в інших (слов'янських чи індоєвропейських) мовах, вичерпна історія слова.

Величезним є доробок Я.-Б. Рудницького як ономаста. Стефан Голутяк-Голик у праці «Я.-Б. Рудницький і розвиток української ономастики. Ономастична бібліографія. 1935-1995» (1995 рік) називає 35 основних назвознавчих робіт, 5 праць з ономастичної теорії, 20 публікацій з української, 14 – зі слов'янської, 20 – із загальної ономастики, 82 роботи з української топоніміки, 10 праць про українських назвознавців, 26 оглядів та рецензій ономастичних видань, 5 передмов до тематичних публікацій, 5 випусків ономастичної бібліографії, 18 виступів на наукових конгресах, 23 публікації на дотичні до ономастики теми – всього 243 позиції. У Оттавському державному архіві знаходяться 10000 карток із козацькими прізвищами з 1649 року, 30000 прізвищ канадських українців, зібраних науковцем; у роботі «Географічні назви Бойківщини» (роки видання окремою книгою - 1939, 1962) Я. Рудницький пояснив близько 2000 топонімів; у праці «Канадійські назви українського походження» (1951 рік) «в історичному, етнічному, морально-естетичному, мовознавчому аспектах» проаналізовано 178 найбільш характерних українських топонімів, що отримали нове місце побутування на канадській землі [2, 151]. Учений виступав проти нівеляції та спотворення українських назв (географічних та антропонімічних) в умовах еміграції, неправильної транслітерації їх при перекладі, ідеологізації та дилетантського підходу до тлумачення етимології основних українських топонімів.

Важливою ділянкою наукової діяльності професора Рудницького була діалектологія. Перша праця зі згаданої теми – «Діалектологічна праця в терені» – датована 1933 роком. Згодом вийшли друком «Українська мова та її говори» (1937 рік), «Українські східнокарпатські діалекти лемків, бойків, гуцулів» (1940, співавтор – Г. Наконечна), «Міські говірки Львова» (1943 рік), «Говір Ільниць на Закарпатті» (1944 рік), «Нарис української діалектології» (1946 рік), «Гадяцький говір» (1949 рік). У монографії «Українська мова та її говори» (1937 рік) та «Нарисі української діалектології» (1946 рік) автор розглядає систему українських діалектів, розрізняючи наріччя, говори, говірки, визначаючи основні лінгво-соціальні чинники, що мали вплив на таке розмежування мови; демонструє фонетичні, лексичні і граматичні відмінності між говорами та говірками, подає зразки усного мовлення їхніх носіїв, фольклорні записи. Окремі роботи присвячені вивченню питань визначення меж розповсюдження українських діалектів: «До бойківсько-наддністрянської мовної межі» (1935 рік), «Про межі західноукраїнських діалектів» (1937 рік), «Найважливіші ізофони на півночі центральної Бойківщини» (1938 рік). Першим в історії вітчизняного мовознавства Я.-Б. Рудницький звернув увагу на перехідні, мішані діалектні утворення («Нарис української діалектоло-

гії» (1946 рік), «До бойківсько-наддністрянської мовної межі» (1935 рік)), одним із перших – на міський сленг («Міські говірки Львова» (1943 рік)). Потрапивши в умови канадської еміграції, Я.-Б. Рудницький методично записував і досліджував зразки діалектного мовлення українських емігрантів, про що свідчать його публікації: «Зауваги щодо функціонування української мови та її діалектів у Канаді» (1954 рік), «Фонологічні нововведення в канадійському діалекті української мови» (1961 рік).

До висвітлених вище досягнень науковця, маємо додати вагомий вклад Я.-Б. Рудницького в дослідження слов'янських мов. Учений є автором «Нарису з граматики староцерковнослов'янської мови» (1947 рік), «Лекцій з порівняльної граматики слов'янських мов. Частина I: Вступ» (1948 рік), «Вступу у слов'янознавство» (1948 рік), «Староцерковнослов'янської мови» (1952 рік). У праці «До передісторії праслов'янського визвуку» (1971 рік) автор відстоює висунуту ним ще в 1934 році гіпотезу про походження праслов'янського -ь. Проблеми індоєвропейської та слов'янської акцентології учений досліджує у статті «Слов'янські й індоєвропейські наголосові дублети» (1955 рік). Робота «Чергування *jechac/jachac* в польській мові» презентує Я.-Б. Рудницького як майстерного полоніста. Важливі аспекти слов'янського словотвору висвітлено у працях «У справі девербативів із наростками -ище, -исько у слов'янських мовах» (1937 рік), «Слов'янський суфікс -ера» (1959 рік).

Учений світового масштабу, Я.-Б. Рудницький володів десятима мовами, багато його робіт написано англійською, німецькою, польською, у ряді праць зустрічаємо уривки чеською, латинською, старослов'янською. Але найбільше його турбували стан і перспективи розвитку рідної мови. Тому особливе місце серед публікацій Рудницького – україніста і патріота – займають твори соціолінгвістичного спрямування та видання, присвячені питанням культури мовлення, збереженню самобутності, неповторності і «соборності» української мови, розширенню сфер її використання та популяризації в західному світі [8, 10].

Чи не найпомітнішою серед них є праця «Лінгвоцид», що після 1967 року багато разів перевидавалася. У ній автор трактує лінгвоцид як «будь-які спроби частини суспільства, уряду чи інституцій обмежити або підтримати використання однієї мови за рахунок іншої» [7, 14] і чітко визначає перелік заходів, які вважає лінгвоцидними. Докладніше про це йдеться у нашому дослідженні «Концепція лінгвоциду у трактуванні Ярослава-Богдана Рудницького на тлі культурно-історичних реалій розвитку української мови ХХ століття» [1, 95-100].

Дослідник усвідомлював, що «після 1929 за Збручем... пішов пляновий і систематичний наступ на все українство, отже й на українську мову», що уряд «хоч і не заборонив офіційно українську мову, старається »наблизити« її... до російської мови» і що цей процес «йде скорим ходом вперед, головню ж – у ділянці термінології (й скорочення), складні й правопису, що вже значно одбіг від академічного» [8, 11]. Учений рішуче виступав проти політичного втручання у внутрішню структуру мови. Він підтримував і пропагував «академічний правопис», прийнятий у 1929 році Академією Наук УРСР у Києві і Науковим товариством Тараса Шевченка у Львові, вважаючи, що «таким чином, хоч формально здійснено від десятка літ назріваючу тенденцію з'єднати правописи на всьому просторі української мови» [8, 10]. Про це свідчать численні видання українського правопису (співавтор – Б. Романенчук, 1938, 1942, 1946, 1947, 1949 роки), сучасної української граматики (1940, 1941, 1943, 1964 роки), «Правописний словник української мови» (1979 рік, співавтор – К. Церкович), ряд публікацій підручників з української мови для іноземців: для німців – у 1940, 1964, 1982 роках; для англомовного населення – у 1949, 1968 роках. Неодноразово виходив друком англomовний «Посібник з граматики української мови» (1949, 1968 роки, співавтор - Ю. Луцький). У 1946 році опубліковано «Грамаіичні таблиці з української мови для шкіл і самонавчання» [3].

Як лінгвоцидну акцію трактує учений вилучення у 30-тих роках з українського алфавіту букви «ґ». У 1975 році він надсилає меморандум Канадській національній комісії Об'єднаних Націй, Освітній, науковій і культурній організації ЮНЕСКО про необхідність проведення заходів щодо повернення в український алфавіт вказаної вище літери. Протягом 1941-1969 років він уклав спеціальний словник слів із літерою «ґ», що налічує близько 1000 лексичних одиниць, включаючи історичні та етимологічні пояснення кожної з них.

Показовими є і його праці з культури мови: «Як говорити по-літературному» (1942, 1946 роки), «Як не писати і не говорити» (1936 рік), «З нових тенденцій сучасної української мови» (1938 рік), «Як писати по-літературному» (1951 рік) тощо.

Творча спадщина визначного вченого Я.-Б. Рудницького охоплює широке коло проблем і заслужила високу оцінку в наукових колах. «Його праці з царини мовознавства (зокрема ономастики та етимології) мають тривале значення, їхній засяг – на кілька поколінь!» – вважав ві-

домий канадсько-український учений Яр Славутич [10, 4]. «Епохальною подією в українському академічному житті» названо вихід друком «Етимологічного словника української мови» Ярослава Рудницького на сторінках популярного видання «Америка» (1966 рік).

Дослідження Я.-Б. Рудницького з фольклористики, літературознавства, етимології, діалектології, ономастики, історії мови, лексикології, соціолінгвістики досі не втратили наукового значення і потребують ретельного вивчення сучасниками.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Гапон Л. Концепція лінгвоциду у трактуванні Ярослава-Богдана Рудницького на тлі культурно-історичних реалій розвитку української мови ХХ століття // Науковий вісник Волинського національного університету ім. Лесі Українки. – 2011. – №5. – С. 95-100.
2. Дзира Я. Пошануймо свою славу. Ярослав-Богдан Рудницький – учений, патріот // Пам'ятки України. Історія й культура. – 1999. – №1. – С. 145-157.
3. Мандрика М. Біобібліографія Я.-Б. Рудницького. – Вінніпег: УВАН, 1961. – 67с.
4. Носко-Оборонів Т. Д-р Яр. Б. Рудницький. Біографічний нарис // Рудницькіана. – №9. – 1993. – 49 с.
5. Рудницький Я. Бернс і Шевченко. Вінніпег: УВАН, 1959.- 32 с.
6. Рудницький Я. Зенон Кузеля як лексикограф. – Париж-Вінніпег, 1960. – 8с.
7. Рудницький Я. Лінгвоцид. – Вінніпег-Мюнхен, 1976. – 31с.
8. Рудницький Я. Мовна та правописна справа в Галичині. – Львів, 1937. – 16 с.
9. Рудницький Я. Словник екзильної ідіолоксії. // Україніка екзиліана. – №7.– 1981. – 24 с.
10. Славутич Я. Творець української науки в Канаді. – Вінніпег, 1971. – С. 5-6.